

Вплив наукової діяльності Д.Велланського на формування вітчизняного романтичного світогляду

Аналізується вплив натурфілософських поглядів видатного українського вченого Д.Велланського на формування світогляду представників науки, культури і романтичного світогляду в цілому.

Ключові слова: романтичний світогляд, натурфілософія, інтелігенція, шеллінгіанство.

В період пошуків та набуття нових духовних цінностей в незалежній демократичній Україні актуальними залишаються питання теоретичного аналізу становлення й розвитку світоглядних проблем духовної культури початку ХІХ ст. Світоглядною методологічною основою, що охопила всі сфери духовного життя того часу – від мистецтва, науки, релігії до політики – став романтизм. Поява романтичного світогляду як історичного типу культури стала спробою вирішення глобальних проблем національної історії. Серед них – визначення національної самоідентичності, духовне відродження націй і народів, пошуки своєї історичної долі – національної ідеї, усвідомлення своєї історії і тих духовних джерел, які сприяли піднесенню відродженню. Особливо потребує об'єктивного аналізу історичне значення наукової діяльності видатних вітчизняних учених та його переосмислення в глобальному контексті становлення і розвитку романтизму в духовній культурі України та Росії першої половини ХІХ ст.

Серед провідних імен того часу чільне місце займає ім'я Данила Велланського (1774–1847). Його роль у поширенні ідей німецького класика Ф.Шеллінга (1775–1854), пропаганді переваг їх практичного застосування в теоретичних і дослідних науках не повністю вивчена і не достатньо оцінена. Радянська науково–дослідницька думка здебільшого ігнорувала значення наукової діяльності Д.Велланського за межами його конкретного фаху (природодослідника, фізіолога та медика) а також роль його невгамовної праці як просвітника і пропагандиста нової світоглядної культури (В.Сахаров, А.Почапський). Лише в останні десятиліття почали з'являтися праці, в яких робиться спроба подолати упередженість та дати належну оцінку діяльності вченого (М.Бородій, Н.Мозгова, Л.Сугай, Г.Щелбаніна). У дослідженнях сучасних науковців підкреслюється, що розуміння романтизму не обмежується рамками художнього напрямку (І.Юдкін–Рипун, Т.Бовсунівська, І.Огородник, І.Паласюк, А.Синіцина, Ю.Федів). Як зазначає дослідник Д.Наливайко, «є не лише романтична література, але також романтична музика і живопис, романтична філосо-

фія та історіографія і навіть романтична політекономія та правова наука, психологія, медицина тощо» [1,230]. Отже, романтизм розвивався як розгалужена і багатогранна культура.

Об'єктивна хода історичного розвитку залучала народи європейських країн до процесу становлення і розвитку романтичного світогляду. Важливим є історико–культурний фон національних культур, на якому виник і розвивався романтичний світогляд. Аналізуючи проблему значення наукової діяльності Д.Велланського та його впливу на розвиток української духовної культури, необхідно враховувати, що, по–перше, вчений найповніше в теоретичній формі відобразив тенденції своєї епохи; по–друге, значення його наукової діяльності полягає в тому, що він продовжив і розвинув притаманні національній культурі та українському менталітету світоглядні засади, які задовго до початку його наукової творчості увійшли до арсеналу національної культури.

Своєрідність шляхів поширення романтичної культури, на наш погляд, полягає у тому, що такі провідні романтичні ідеї, як «філософія серця», вже міцно увійшли до культурного вжитку в Україні і, полишивши межі етичних і фольклорних начал, існували у вигляді теоретично розроблених систем оригінальної філософії Г.Сковороди і його послідовників. Історична необхідність романтичного світогляду в першій половині ХІХ сторіччя в Україні визрівала на підготовленому ґрунті в духовній культурі народу, а наукова діяльність Д.Велланського як теоретика і популяризатора цієї філософії набула особливого історичного значення.

В українській народнопоетичній творчості романтики шукали релігійну піднесеність, змістоутворюючу архітектоніку й безмежний універсалізм – словом, всі ті ідеї, котрі на початку ХІХ сторіччя знайшли своє місце в умоглядних побудовах Д.Велланського. В стилістиці його праць, на це звертали увагу багато хто з його сучасників, проглядається тенденція творення нової категоріальної мови. Традиційні наукові поняття межують з образами і термінами, що мають сакральне значення. Це багато в чому є проявом тенденцій романтичної культури – абсолютизація чуттєвості, естетизація теоретичних положень, перехід у сферу сакрального.

В ряді наукових досліджень, присвячених аналізу творчої і наукової діяльності Д.Велланського, його називали не лише учнем Ф.Шеллінга, а й послідовником Л.Окена, котрий представляв велику групу німецьких вчених–природознавців. Вони вбачали у натурфілософії Ф.Шеллінга єдино правильний засіб для формування об'єктивного наукового світогляду. Для них діалектичні ідеї Ф.Шеллінга і його принцип універсального абсолюту – природи – ставав провідною метою всіх досліджень. Д.Велланський, що написав перший російський підручник з фізіології під назвою «Основное начертание общей и частной физиологии или физики органического мира» (1836), в якому, критикуючи абсолютизацію дослідних знань у фізіології, виступав проти своїх опонентів – «механічних природодослідників», особливо вказуючи на те, що багато хто з вчених «намагаються за підрахунками і вимірами видимих форм і за змістом речей стосовно чуттєвих понять, пізнати невидиму і невідчувану сутність Природи. Від такого зусилля з'явився лише зарозумілий скептицизм і безсоромний шарлатанізм, із яких перший зневажає все, незрозуміле для нього, знання, а другий видає стару, або незначущу дрібницю за новий і важливий витвір» [2,51].

Сьогодні слід належним чином визначити роль Д.Велланського, яка зовсім не обмежена статусом ординарного професора й академіка імператорської академії наук у галузі фізіології та медицини. Кожен, хто знайомився з його фундаментальною науковою працею «Дослідна, спостережна і умоглядна фізика» [3], міг зробити висновок про те, що актуальні проблеми фізичного знання стали приводом для витлумачення нової світоглядної проблематики, в якій діалектичні аспекти наукової методології перетворювалися на пошук нової системи принципів адекватно тотожних як для об'єктивного, так і для суб'єктивного світів. Автор пропонував нову логіку, де гіпотетичне начало і продуктивна здатність уявлення ставали найважливішими гносеологічними інструментами осягнення буття.

Вся діяльність Д.Велланського на ниві медицини і фізіології зводилася до полеміки і боротьби проти механічного розуміння складних прямих і опосередкованих зв'язків природи – «таїнств Натури». Він зрозумів і пропагував значення філософської методології, без якої неможливі наукові дослідження, адже умоглядний підхід, що включав діалектичне розуміння єдності природи, давав змогу долати історичну обмеженість дослідних можливостей науки того часу.

На наш погляд, у багатьох працях аналітичного і довідкового характеру щодо наукової діяльності Д.Велланського, на жаль, не звертається належної уваги саме на безкомпромісну світоглядну позицію вченого, котрий не лише полемізував зі своїми колегами з природничих наук, а й мав тверду громадянську позицію у боротьбі проти хибності, догматизму і застою думки. Д.Велланський був непохитним у своїх поглядах, і його громадянський подвиг як вченого–природодослідника полягав у тому, що свою теорію він відстоював перед широкою аудиторією. Так, у 1832 році в журналі «Северная пчела» він «розмістив свій виклик, в якому присягався сплатити тисячу рублів тому, хто зможе довести хибність хоча б одного його положення, обгрунтованого в «Дослідній, спостережній і умоглядній фізиці» [2,56]. А в березні 1833 року інший журнал «Московский телеграф» передрукував це звернення, доповнивши його уточненням, що «з боку вченої публіки не відбулося ще належного відгуку про цей твір, який рішучо заперечує всю систему звичайного фізичного вчення у теоретичному його змісті і представляє науку в іншій формі, відповідно до простих засад ідеальної його побудови. Автор вважає свою працю першим твором фізичної літератури в Російському Вченому Світі і запрошує знавців піддати, хоча б деякі статті з оного, неупередженому критичному розбору» [2,56]. Отже, на такий науковий диспут або «полемічну дуель» в епоху, коли питання честі були досить важливими моральними принципами особистості, так ніхто й не зважився. Всі добре розуміли великий соціальний зміст «надто оригінального оголошення», вбачаючи в ньому не просто полемічне начало у вченому середовищі, а відомий світоглядний переворот у традиційних уявленнях про світ, природу і людину.

Лише згодом, коли шеллінгіанські ідеї подолали вузьке коло наукової полеміки і перетворилися на актуальні засади розвитку культурної свідомості своєї епохи, закріпилися в гуманітарних науках, художній діяльності, політичній полеміці, тоді лише можна було належним чином оцінити увесь смисл і значення наукової і творчої діяльності професора фізіології і медицини Д.Велланського. Стали зрозумілими його суперечки з опонентами, яким замість грубого емпіризму і механічного розуміння природи була запропонована, хоча і в ідеалістичній формі, ідея синтезу

як провісниця ідеї всезагального зв'язку явищ, єдності матеріального і духовного, свідомого і несвідомого. Лише тоді філософське устремління видатного вітчизняного вченого змогло бути оцінене об'єктивно як система філософських принципів, що формують цілісне сприйняття світу.

Просвітницька діяльність Д.Велланського, за умови уважного її вивчення, характеризується безкорисливістю, що позначилося навіть у присвяті його праць своїм співвітчизникам і всім, кому були небайдужими ідеї істини і знання. Так, наприклад, у вступі до твору «Дослідна, спостережна і змоглядна фізика», вчений писав: «Присвячується Сло'яно–Росіянам, найдорожчим співвітчизникам і диспутантам моїм, що працюють на темній, хиткій і тісній ниві Вченої ради... благомислячим, правдолюбним, щиросердим і освіченим людям, котрі віддають перевагу ясному філософському знанню і позитивній істині змоглядної критики над похмурим невіданням гордовитого профанізму та пишною мізерністю зухвалого скептицизму» [3, 1]. Висока культура Д.Велланського тут проявилася в його енциклопедичних знаннях про природу, що саме по собі збільшувало аудиторію читачів, залучало до неї велику кількість людей з інших сфер природничих і гуманітарних знань.

Д.Велланський протягом усього свого життя залишався вірним головному принципу натурфілософського романтизму – визнанню світоглядного значення філософії. Він відстоював цю ідею та пропагував її серед своїх послідовників.

Захоплення шеллінгіанством, його популяризація, активну роль в якій відігравав Д.Велланський, поряд із інтересами вузького професійного середовища, мало вирішальне значення для поширення романтичних ідей в культурному житті України першої половини ХІХ сторіччя, особливо в період формування української інтелігенції. Саме тоді закладалися підвалини професійної романтичної культури, на ґрунті якої постали такі авторитетні діячі науки й мистецтва, як Т.Шевченко, М.Костомаров, А.Гулак–Артемовський, П.Куліш, М.Максимович, І.Франко, М.Гоголь.

Ознакою тому стало виникнення перших українських гуртків у Харкові (30–і роки) та Києві (40–і роки). В Харкові ініціатором цього руху був І.Срезневський – відомий дослідник українського фольклору, один з авторитетніших вчених–літературознавців. Саме в його працях було розроблено ідею про тісний зв'язок народної поетичної творчості з найвагомішими історичними етапами розвитку українського народу. З цього гуртка вийшли такі знамениті діячі культури й науки, як Л.Боровиковський, О.Шпихотський, А.Метлинський, М.Костомаров. На той період в академічних аудиторіях Харківського університету активно популяризувалася філософія Ф.Шеллінга, яку визначали як «романтичну натурфілософію». Для таких учених, як І.Кронеберг, народна творчість являла собою національний генотип, котрий забезпечував народів культурний імунітет. Така точка зору була популярною і мала широкий відгук не лише в академічних аудиторіях, а й у численних соціальних групах, що відстоювали ідею національної самоідентичності.

Д.Велланський листувався з багатьма видатними діячами культури свого часу, серед яких професори М.Павлов та І.Давидов, відомий поет В.Жуковський, князь В.Ф.Одоевський. В Україні його учнями і послідовниками стали такі діячі вітчизняної культури, як І.Маргос, В.Білозерський, професор М.Максимович. На жаль, в університетському виданні, присвяченому першому ректору Київського університету ім.

Св.Володимира [4], не згадується про історичну постать Д.Велланського, незважаючи на те, що між ним і М.Максимовичем існували творчі контакти. В архіві зберігся його лист, де він знайомить майбутнього ректора зі своїми поглядами, книжками; благословляє його на професійне вивчення філософії, зазначаючи при цьому, що «власне, предмет філософії є позитивне начало природи, як можлива сутність дійсних її перетворень» [5, арк. 1]. При цьому Д.Велланський звертає увагу на складний характер осягнення філософських основ, підкреслюючи, що «якщо поетів народжується мало, то філософів набагато менше; оскільки філософія незрівняно вище поезії. Кожна нація мала і має великих своїх поетів і знаменитих артистів; але у багатьох народів не було і немає жодного справжнього філософа» [5, арк.1].

Беззаперечним є вплив Д.Велланського на формування світогляду видатного діяча українського романтизму – М.Максимовича. У своєму знаменитому «Листі про філософію» (1833) М.Максимович висловив ідею натурфілософського романтизму, котру у важкій боротьбі з опонентами вже понад двадцять років доводив до свідомості членів Імператорської академії наук Д.М.Велланський: «За нинішніх успіхів розуму почали вимагати, щоб *наука* була *системною*, тобто подавала всі частини свого предмета в стрункій єдності та цілісності. Тому філософія повинна становити вже не окремих *Вступ* чи *Висновок* у якійсь науці; але вся наука має бути *філософічною*, від своїх головних і загальних положень до найдрібніших досліджень: тоді тільки вона зможе стати *системою*, відбутися як *наука*... І такий погляд на предмети, живий, повний, узгоджувачий, є *власне філософським поглядом* і становить *філософію*» [6, 425–426].

Цікавим є листування Д.Велланського з другом дитинства М.Білозерським. Протягом багатьох років він інформує його про нові відкриття в науці, найбільш цікаві перекладені видання, свої праці. «Надсилаю заради цікавості Вам моє писаннячко, що найбільш коротко показує найширші й найбільші предмети, якими з усіх вчених Росіян займається лише один Борзенський уродженець Велланський, – не з якогось порожнього марнославства, а із чистої любові до священної схильності до істинно високого» [7, арк.1]. «Знаючи Вашу цікавість до всього незвичайного, надсилаю Вам книжку про живий Магнетизм. Перші дві частини будуть Вам доволі зрозумілими, а остання потребує попередніх даних з фізичних наук. Вона надрукована в половині минулого Серпня. З усіх майже місць в Росії приходять до мене запити на неї; та із 1000 примірників, які надруковані, залишилося в мене тільки 200. Петербурзька й Московська публіка дуже задоволена нею; а найбільше Російські Лікарі виказують мені подяку свою» [8, арк.1].

Листування Д.Велланського із земляками виходить далеко за межі приватних стосунків. Так, у листі до М.Білозерського від 30 травня 1828 року він пише про труднощі та відсталість у справі поширення нових знань у Російській імперії, що як у метрополії, так «і в провінціях могутньої великої Росії навряд чи з'являється вранішнє мерехтіння європейської освіти!» [9, арк. 1].

У своїх листах Д.Велланський не тільки пояснює й коментує свої погляди й принципи, а й критично оцінює соціальну ситуацію, що склалася в Романівській імперії. Він із сумом констатує, що «загальною метою всіх нинішніх устремлень є: бути багатим і сильним; і досягнення її в будь-який спосіб пошановується як вищим благополуччям! Тому сцена суспільного

нашого життя є такою трагічною і сприймається однаково: як у Борзні, так і в Петербурзі, так і в Лондоні, так і в Парижі, так і в Константинополі, так і в Іспанії, Пекіні, Каїрі і на всьому лиці Земному!» [10, арк.3]. Тому він називає себе космополітом, але разом з тим у кожному його листі в Україну звучить туга за батьківщиною, рідними місцями і близькими людьми.

Д.Велланський – перший яскравий представник вітчизняної натурфілософії ідеалістично–діалектичної традиції початку XIX ст., який значною мірою вплинув на розвиток української і російської філософії, був першим послідовником філософії Ф.Шеллінга, вперше зробив спробу пристосувати ідеї його натурфілософії до розвитку фізіології, фізики та медицини. Як справедливо зазначав Г.Шпет, заслуга Д.Велланського полягала в тому, що він, викладаючи спеціальні науки у новому дусі, викликав загальний інтерес до філософських засад науки і знання [11]. За словами П.Грабовського, «за свого професорства він викладав ботаніку, фармакологію, анатомію, фізіологію і патологію... Велика заслуга Велланського, що він привчив тогочасне покоління систематично та філософічно мислити про природу, що він, як перший провідник німецького ідеалізму, сказав нове слово громаді своїх слухачів, розворушив уми, викликав цікавість до справді філософічного мислення, розширив межі знання супротив тих, що панували до його. Якими б абстрактними та далекими від життя не здавались початки філософії, зачерпнуті з німецьких джерел, вони будили думку, виробляли моральне та естетичне почування серед громади. Досить сказати, що з тих початків вилились згодом такі різноманітні на перший погляд течії, як слов'янофільство і западництво; на тих початках виховались не тільки Хом'яков з Кірієвським, але також Бакунін з Белінським» [12,133]. В.Вознесенський свідчив що, «як у Німеччині після Ф.Шеллінга процвітав Гегель, так після Велланського з'явився Галич» [13,129].

Насамкінець, розглядаючи історичну роль Д.Велланського у культурній спадщині минулого, актуальність його наукових принципів і для сучасних наукових досліджень, необхідно наголосити на його новаторській думці, його впливі на розвиток духовної культури України і Росії, його внесок в справу культурної інтеграції в європейську і світову наукову думку. Праці цього видатного вченого ще чекають на своїх дослідників і належну оцінку в контексті світової науки.

Література

1. *Наливайко Д. С.* Искусство : направления, течения, стили / Д. С. Наливайко. – К. : Мистецтво, 1980. – 288 с.
2. *Коштоянц Х. С.* Натурфилософский период развития физиологии. Даниил Велланский и его современники / Х. С. Коштоянц // Очерки по истории физиологии в России / Коштоянц Х. С. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1946. – С. 45–74.
3. *Велланский Д. М.* Опытная, наблюдательная и умозрительная физика: с четырьмя гравированными таблицами / Д. М. Велланский. – СПб. : Тип. И. Глазунова, 1831. – 900 с.
4. *Короткий В. А.* Михайло Максимович та освітні програми на Правобережній Україні в першій половині XIX століття / В. А. Короткий, С. Г. Біленький. – К. : Київ. ун-т ім. Т. Шевченка, 1999. – 388 с. – (Видатні постаті Київського університету).
5. *Велланський Д. М.* Лист до М. О. Максимовича від 19 вересня 1824 року // НБУ ім. В. І. Вернадського, відділ рукописів. – Ф. III. – Спр. 5272. – 2 арк.

6. Максимович М. А. Письмо о философии / М. А. Максимович // Телескоп. – 1833. – № 12. – С. 423–434.
7. Велланський Д. М. Лист до М. В. Білозерського від 26 вересня 1815 року // НБУ ім. В. І. Вернадського, відділ рукописів. – Ф. III. – Спр. 3989. – 1 арк.
8. Велланський Д. М. Лист до М. В. Білозерського від 14 листопада 1818 року // НБУ ім. В. І. Вернадського, відділ рукописів. – Ф. III. – Спр. 3990. – 1 арк.
9. Велланський Д. М. Лист до М. В. Білозерського від 30 травня 1828 року // НБУ ім. В. І. Вернадського, відділ рукописів. – Ф. III. – Спр. 3992. – 2 арк.
10. Велланський Д. М. Лист до М. В. Білозерського від 16 вересня 1826 року // НБУ ім. В. І. Вернадського, відділ рукописів. – Ф. III. – Спр. 3991. – 3 арк.
11. Шпет Г. Г. Очерк развития русской философии / Г. Г. Шпет // Сочинения. – М. : Правда, 1989. – С. 11–342.
12. Грабовський П. А. Данило Михайлович Кавунник–Велланський / П. А. Грабовський // Збір. творів : у 3 т. – К. : Вид-во АН Української РСР, 1960. – Т. 3. – С. 129–134.
13. Гавриил (архимандрит) (Вознесенский В.) История русской философии / В. Вознесенский. – Казань : Универс. тип., 1840. – 158 с.

Стеблина О.Н. Влияние научной деятельности Д.Велланского на формирование отечественного романтического мировоззрения

Анализируется влияние натурфилософских взглядов известного украинского ученого Д.Велланского на формирование мировоззрения представителей науки, культуры и романтического мировоззрения в целом.

Ключевые слова: романтическое мировоззрение, натурфилософия, интеллигенция, шеллингианство.

Steblyna, O.M. The influence of scientific activity of D.Vellansky on formation of domestic romantic world outlook

The author analyzes the natural philosophical sights of the famous Ukrainian scientist D.Vellansky, his influence on the forming of world outlook of representatives of science, culture and romantic world outlook in general.

Key words: romantic world outlook, natural philosophy, intelligentsia, Schelling's philosophy.